

Bíráói nyilatkozat

„Deák Ágnes „Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867” című akadémiai doktori értekezéséről

Deák Ágnes a hazai és az egyetemes történész társadalom kiemelkedő képviselője. Publikációival kulcsszerepet tölt be az 1849 és 1867 közötti időszakról a magyar történeti köztudatban kialakult, s azt egyoldalúan a magyar történelem mélypontjaként értékelő felfogásnak az elmúlt néhány évtizedben kibontakozó átértékelésében. Értekezésének historiográfiai áttekintést nyújtó bevezetőjében rekonstruálja a kor önértékelését, amelyben a társadalomra és a magánéletre rátelepedő rendőrséget kiszolgáló besúgók a mindennapi élet megnyomorítóiként jelennek meg. Utal arra, hogy a kortársak „eltúlzó, túldimenzionáló” képét az osztrák történetírás is átvette, s a rendőrruralom toposza az utódállamok történetírásában is dominál, miközben a magyar történeti irodalom a hangsúlyt a nemzeti elnyomásra és ellenállásra helyezve még sötétebb képet festett az önkényuralom koráról. A neoabszolutizmus korát kutató osztrák és német kollégákkal folyamatos munkakapcsolatban a hangsúlyt a modernizáló reformokra helyezve korszakát szerves fejlődési ívben helyezi el, amikor megállapítja, hogy miközben az ostromállapot közepette Bécs a magyarországi polgári átalakulás ütemét és minőségét saját érdekei szerint igyekezett meghatározni, a vizsgált évek mégis a modern Magyarország megszületésének perceit jelentették, és politikai kényszerpályán haladva ugyan, de „megkezdődött a polgári Magyarország születése.”

Az „Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867” címmel benyújtott akadémiai doktori értekezésében a téma átfogó vizsgálatára elsőként vállalkozva rekonstruálja a magyarországi információszerzés szervezeti kereteit, az államrendőrségi adatgyűjtés mechanizmusait, és emberközelbe hozva a vizsgált személyeket, betekintést nyújt a kiválasztott informátorok sajátos, színes világába. Munkájával jelentős mértékben hozzájárul a korszakról kialakult képünk árnyalásához, bizonyos túlzó történeti mítoszok oszlatásához. Néhány ponton megerősíti a kortársak és a történeti irodalom megállapításait, máshol részben korrigálja, vagy egészen cáfolja azokat. A francia és az orosz modell, a bajor és a porosz szisztéma elemzését elvégezve arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarországi és az ausztriai gyakorlat nem tekinthető speciális variánsnak a forradalmak utáni helyzetben, az állami rendőri szervezet megszilárdításának európai gyakorlatában. Mert ugyan a közvetlen felügyeletet gyakorló Ferenc József meghatározó szerepe az orosz modellel emlékeztetett, a „rendőrcsászár” elnevezést túlzásnak minősíti.

Munkája során Deák Ágnes hatalmas forrásanyagot tekintett át. Feldolgozta a bécsi központi rendőrségi irányító hatóságoknak a Haus-, Hof- und Staatsarchivban, az Allgemeines Verwaltungsarchivban, valamint a Kriegsarchivban fellelhető teljes iratanyagát, mindenekelőtt a Legfelső Rendőrhatóság dokumentációját, továbbá Budapesten a Magyar Országos Levéltárban, a Hadtörténeti Levéltárban illetve Budapest Főváros Levéltárában a megszálló III. hadsereg parancsnokságának rendőri ügyosztálya és a hadbíróóságok, valamint a vezető politikai illetve közigazgatási szervek aktáit. Jelentős kutatásokat folytatott továbbá az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában is.

A vizsgált téma előtörténetét vázlatosan áttekintő, „Államrendőrség Ausztriában 1849 előtt” című fejezetben (15-30) az intézmény kiépülési folyamatának pontos leírásával szolgál Mária Teréziától a Legfelső Rendőrhatóság 1848. március 30-án bejelentett feloszlásáig. Majd a rendőrségi ügyek magyarországi kezelésének 1848-49-ben megragadható csomópontjait bemutatva jut el a birodalmi államrendőrségi információs hálózat újjászervezésének 1849 tavaszától számított megindulásáig.

Az „Állami rendfenntartó szervezetek és működésük keretfeltételei” rekonstruálására vállalkozó 2. fejezet nyomon kíséri a belső rendfenntartás funkcióit gyakorló két szakszolgálat: a *csendőrség és a rendőrség újjászervezését* és kiépítését. Rámutat, hogy az 1850. június 8-án kiadott uralkodói rendelet a Kempen altábornagy irányítása alatt katonai elvek szerint, a hadsereg részeként, a nagyvárosokon kívüli rendfenntartás legfontosabb szerveként működő csendőrséget a területi közigazgatási szerveknek is alárendelte, s ezzel kettős alárendeltségi viszonyt hozott létre. Ugyancsak kettős, a belügyminisztériummal és az illetékes tartományi kormányzókkal szembeni egyidejű függést teremtett a közbiztonság és a belső béke, a személy- és vagyonbiztonság, valamint a közrend biztosításáért felelős, a közigazgatástól nem elkülönült igazgatási ágként definiált rendőri szervek működéséről

született, a gyakorlatban a megszálló katonai vezetők befolyását korlátozó, s ezzel nem kevés hatásköri konfliktust generáló július 10-i rendelet.

A *csendőrség és a rendőrség magyarországi szervezése* Haynau színre lépésével jutott el minőségileg magasabb szakaszába, amikor az államrendőrségi tevékenység a hadseregparancsnokságon belül létrehozott külön rendőri ügyosztályban összpontosult. Ezzel párhuzamosan működött ugyanakkor az 1849. július 29. – 1852 áprilisa között a polgári ügyek császári biztosa funkciót betöltő Karl Geringer báró ellenőrzése alatt a bécsi kormány közvetlen megbízottja, a három város (Pest-Buda-Óbuda) császári főbiztosa, Szentiványi Vince. Mindezzel egy időben pedig 1849 júniusa végétől elkezdődött a minőségi katonákból verbuvált csendőri egységek szervezése Pozsony központtal. A mindennapi gyakorlatban működési zavarokat okozó többpólusú szisztéma ellentmondásainak feloldására többféle elképzelés fogalmazódott meg. Deák Ágnes részletesen bemutatja a rivalizáló koncepciókat, s az előterjesztőik fellépését motiváló személyes háttérindítékokat. A viták eredményeként kristályosodik ki végül - a majd 1850. november 7-től a pest-budai városparancsnoki tisztséget betöltő - Joseph Protmann tervezetére épülő, Bach támogatását is elnyerő Geringer báró javaslata, amely az egységesítés jegyében kezdeményezi a városkapitányságok egyesítését a városi hatóságoktól függetlenített központi rendőri szervezetben, s azok alárendelését a helytartóságnak illetve a hadseregparancsnokságnak. Alexander Bach 1850. december 10-én kiadott belügyminiszteri rendelete intézkedett a rendőri szervek (a fővárosban hat kerületi rendőrbiztosság, négy további kerületi központban rendőrigazgatóság) megalakulásáról, s azokat a területileg illetékes kerületi főispán felügyelete alá helyezte, a helytartónak hagyva van az országos irányítás jogát. A folyamatot végül Albrecht főherceg katonai és polgári kormányzóinak történet kinevezése, a hadseregfőparancsnoki és a helytartói tisztség összevonása zárja le, melynek eredményeként a rendőri ügyek addigi két országos központtal rendelkező modelljét az egyközpontú vezetés váltotta fel.

Összességében egy rendkívül bonyolult, ellentmondásos szisztéma jött létre, amelyet átfedések, párhuzamosságok, rivalizálások, kompetencia körüli feszültségek jellemeztek. Deák Ágnes imponáló magabiztossággal igazodik el és igazítja el olvasóját e szövevényes, olykor átláthatatlannak és követhetetlennek tűnő rendszerben. A legkisebb mikromozzanatokra kiterjedő aprólékos rekonstrukciót a domináns tendenciák világos meghatározásával foglalja egységbe, s ragadja meg a folyamatok alakulása szempontjából fontos csomópontokat és fordulatokat.

Külön alfejezet foglalkozik a *rendőri legfelső vezetés* 1852-ben *Bécsben* történt *átalakítása* kérdésével. Meghatározónak azt tekinti, hogy a rendőrségi vezetés elveinek felülvizsgálata során a legfelső politikai vezetésben az orosz példa vonzásában élő, s az erős centralizáció jegyében az uralkodónak közvetlenül alárendelt külön rendőrminisztériumban gondolkodó Kempen és Karl Friedrich Kübeck báró neoabszolút irányzata háttérbe szorította a reformpártiakat. Kempen 1852. április 6-án megtörtént kinevezésével megnyílt az út a csendőrség és a rendőrség összevonása, a minisztériumokkal egy szinten működő Legfelső Rendőrhatalóság felállítására előtt.

Deák Ágnes a legapróbb részleteket gondosan összeillesztve, a feladatkörök pontos leírásával ismerteti a birodalmi centralizáció jegyében létrehozott, az uralkodói abszolutizmust demonstráló intézmény szervezeti felépítését, működését, rajzolja meg a különböző szintek és dimenziók összefüggésrendszerét. Rávilágít a hatásköri viták háttérében meghúzódó, a rendfenntartásért felelős szervezetek közötti rivalizálást működtető szubjektív elemekre, a személyes ambíciókra, hiúságokra, a politikai döntéshozók kölcsönös intrikáira, valamint a rendszer lényegéből következő feloldhatatlan ellentmondásokra egyaránt. Plasztikusan ábrázolja a Ferenc József támogatását élvezve szinte teljesen szabad kézzel rendelkező, a napi ügyekben – Albrecht főherceg méltatlankodását is (eredménytelenül) kiprovokáló - a katonai tartományvezetőkkel szemben mértéktelenül megnövekedett befolyást kiépítő, hivatalát valódi információs központtá fejlesztő Kempen vezetői stílusát. Sokoldalúan mutatja be a pozícióját 1859 augusztusáig megtartó Kempen személyének a kortársak körében és a szakirodalomban egyaránt ellentmondásos megítélését.

A disszertáció részletesen foglalkozik a *rendőrségi és a csendőrségi szervezet* 1859 augusztusa és 1867 áprilisa közötti *részleges átalakítása* történetével, amelynek menetét Deák Ágnes lépésről lépésre követi nyomon. A változtatások jegyében került sor a megszüntetett Legfelső Rendőrhatalóság helyén az 1867-ig működő külön rendőrminisztérium felállítására, a csendőrséget pedig a belügyminisztérium alá rendelték. Az állami rendőri szervezetek tevékenysége a klasszikus államrendőrségi és politikai rendőrségi teendőkre helyeződött vissza, Belcredi gróf miniszterelnöksége

alatt pedig sor került a rendőri szervezet további egyszerűsítésére, a tartományi rendőri szervezet leépítésére. Az 1859 végén lezajlott szervezeti változások részeként Ferenc József személyes kiállása eredményeként csökkentett létszám mellett ugyan, de megőrizték a csendőrség katonai jellegét, a testületi csendőri egységeket azonban az illetékes közigazgatási hatóságok felügyelete alá helyezték. Mindeközben jelentős mértékben enyhült a lakosságra nehezedő rendőrségi megfigyelés. 1867 tavaszán megtörtént a csendőrség átszervezése, május 11-én a rendőrminisztérium szerepét pedig a magyar minisztertanács elnökségén belül életre hívott, a miniszterelnök felügyelete alá tartozó rendőri osztály vette át. A titkos rendőrség a birodalmi kancelláriai irodához, a többi államrendőrségi funkció a belügyhöz került át.

A „*Rendőrség és csendőrség a magyar korona országaiban*” 1860-67 című alfejezetben szerző rámutat arra, hogy a Bécsben lezajló változások ellenére Magyarországon az enyhülés helyett – mindenekelőtt Albrecht főherceg hatására – a nyomás erősödött és komoly előkészületek történtek a 100 személy internálását is magába foglaló rendkívüli intézkedések bevezetésére. Végül azonban Albrecht menesztését követően április 19-én sor került a magyarországi közigazgatási egység helyreállítására és megkezdődtek a rendőrállam fokozatos leépítésére irányuló tervezetek, melyek végrehajtása azonban a politikai helyzet bizonytalansága következtében lekerült a napirendről.

Az 1848 előtti kormányzati visszaállító Októberi Diploma kibocsátását követően – annak ellenére, hogy a fennmaradt rendőri szervek elkülönült hálózata Bécs irányítása alatt maradt – lényeges változások következtek be a rendőri szervezet működésében – állapítja meg Deák Ágnes. Az 1860/61-ben újra választott városi és megyei hatóságok magukhoz ragadták a rendőri funkciók gyakorlását, megkezdődött a városi rendfenntartó szervek kiépítése, január 4-én, Pesten megalakult a városkapitányság Thaisz Elek vezetésével. Az újjászervezett megyék átvették a közbiztonság felügyeletét, s ezzel a csendőrség elveszítette funkcióit. A konzervatívok egyenesen a csendőralakulatok kivonását szorgalmazták országból, az uralkodó döntése alapján azonban a megszüntetett csendőrségek állományát a csendőrlaktanyába vonták össze, azaz normál katonai egységként funkcionáltak tovább. Az országgyűlés feloszlata ismét politikai kurzusváltást, a rendőri hatóságok helyzetének megszilárdítását vonta maga után, majd újabb lényegi változás 1867 tavaszán következett: a március 17-i minisztertanács a belügyminisztériumban létrehozott rendőri ügyosztály hatáskörébe utalta a „magasabb államrendőrség” kezelését, továbbá döntött a magyarországi csendőri szervezet teljes feloszlásáról.

A disszertáció 3. fejezete az 1848. évi márciusi forradalmi események által kiváltott dezorganizációt követően Alexander Bach 1849 szeptemberében benyújtott előterjesztése alapján újjászervezett államrendőrségi tevékenységet vizsgálja. Kiemeli, hogy a belügyminiszter személyes felügyelete alatt reaktivizált külföldi ügynökszervezet tevékenysége középpontjában az emigráció illetve a forradalmi mozgalmak megfigyelése állt, s az eredményes működés szolgálatában 1851 tavaszán létrehozták az Ausztria, Porosz- és Szászország, valamint Hannover együttműködésén nyugvó, a fővárosok rendőrigazgatóságai állandó kapcsolatának kereteit megteremtő Polizeivereint, amelyhez a nyár folyamán Bajorország is csatlakozott. A külföldi információgyűjtés részletes vizsgálatára a szerző nem vállalkozik, a korábbi kutatások során mindeddig figyelmen kívül hagyott, a Bach-hagyatékban fellelhető forrásbázis bevonásával (külföldi ágensek részére történt kiutalások, névsorok, esetleges ügynökjellemzések) azonban a sok bizonytalanság ellenére számos új, a további kutatásokhoz eligazítást nyújtó eredménnyel gazdagítja ismereteinket. A megragadható eseteket alaposan körüljárva, az érintett személyek miniportréit megrajzolva (ld. Berndorff Alajos, Gelich Richard, Egressy Gábor) keresi a választ az ügynöki sorsok motivációira. A központi irányítást erősítő, de decentralizált jellegét is megőrző bachi szisztémát bemutatva utal a közigazgatási hatóságok kiemelt szerepére, és a rendőrigazgatók összefoglaló éves jelentéseit összevetve mutat rá a tartományonként eltérő sajátosságokra.

A *magyar korona országaiban* kiépülő államrendőrségi információs hálózat működését vizsgáló alfejezet a teljes disszertációra jellemző mérnöki pontosságú hivataltörténeti rekonstrukcióval szolgál. Plasztikus erővel rajzolja meg az egymást is ellenőrző négy rivális információs központ szövevényes viszonyait, a csupán legfelső szinten, Bach bizalmasa, Geringer báró által koordinált, nem intézményesített együttműködését, külön foglalkozik a legtöbbször elvakult szenvedélyből, pártoskodásból, személyes bosszúból táplálkozó nagyszámú spontán feljelentések jelenségével. A hivataltörténeti feldolgozást ugyanakkor rendkívül érdekes és kiemelt horderejű (ld. a Pesten élő

Kossuth család megfigyelése), olykor kalandos vagy kifejezetten kalandor színezetű történetekkel (pl. Chorin Gusztáv Ádám aradi izraelita ügynök, illetve Wargha István esete) teszi életszerűvé. Rövid portréiban feltárja a magánéleti háttereket, és felvillantja a különböző életutakban visszatérő jellemgyengeségek sajátosságait. Konkrét eseteken, a személyes intimitás szférájába beavató valós – sokszor tragikus, vagy éppen szánalmas – emberi élethelyzeteken keresztül festi meg egy félelmetes gépezet nyomasztó világát. Az értekezés kiemelkedő részét képezik azok a fejtegetések, amelyekben Deák Ágnes a német nyelvű jelentések bravúros elemzésével: a stílus, a helyesírás, az írásképek összevetésével vállalkozik titkos ügynökök beazonosítására.

A disszertáció 4. s egyben leghosszabb (195-294), „Egység és egyöntetűség – államrendőrségi működés Kempen báró irányításával” című fejezete a Legfelső Rendőrhatóság megalakulásától Kempen leváltásáig kíséri végig az államrendőrségi tevékenység kereteinek újraszabályozását, a profi ügynökhálózat kiépítését, a párhuzamosságokat tartományi szinten is kiküszöbölő, végletekig centralizált (1856 végén mintegy 15 ezer embert – ennek egyharmadát Magyarországon – foglalkoztató) mechanizmus működését. A különböző szinteken végrehajtott szervezeti változásokat lépésről lépésre követi nyomon, mindig a folyamatok egységében láttatva azok helyét és jelentőségét. Kiemeli, hogy a Ferenc József támogatásával az információk felhasználásának teljes centralizálását saját kezében kiépítő Kempen viszonya távolról sem volt felhőtlen a miniszteri konferencia tagjaival, zökkenőmentes, az információk kölcsönös cseréjét megvalósító kooperációt alakított ki ugyanakkor a külügyminisztériummal. A centralizációval szemben felszólaló helytartókkal, kormányzókkal folytatott vitáit a levélváltásokból vett bőséges idézetekkel mutatja be.

Részletesen elemzi az ügynökök kiválasztásának rendjét, irányelveit, hús-vér emberek, szélhámosok és csalók mindennapi életével összefonódó gyakorlatát. Bepillantást nyújt az ügynöktoborzás gondjaiba, sajátos világába. Évről évre, személyekről személyekre haladva nyújt áttekintést a magyarországi kormányzóság rendőri osztályának ügynökeiről, a többségükben 1-2 évig alkalmazott konfidensekről, alkalmi foglalkoztatottokról, levelezőkről. S bár – amint arra a szerző többször hivatkozik – a források töredékessége (az egykorú jelentéseknek csupán kis része maradt fenn), valamint a hivatalos nyilvántartások hiánya következtében teljes kép megrajzolására nem kerülhetett sor, a rendelkezésre álló adatok mintaszerű feldolgozásával a fő tendenciák (öbök között az ügynökállomány folyamatos nagymérvű változása, a gyors és széleskörű fluktuáció) világos megrajzolása megtörtént. Mindezek alapján Deák Ágnes megállapítja, hogy az információgyűjtés minőségét a rendőriügynökre jellemző „túlfeszített látásmód” negatív következményeivel, az állandó teljesítménycsökkenés által generált túlzásokkal szemben a rendszeres és alapos ellenőrzések biztosították, s annak hatékonyságát egyértelműen bizonyította, hogy a rendőrség a veszélyes politikai szervezkedéseket néhány hónap alatt rendre felszámolta. Kutatásaiból ugyanakkor egyértelműen arra a következtetésre jut, hogy az ügynökállomány létszámára vonatkozó kortársbecslések és szakirodalmi feltételezések, illetve a valós adatok meglehetősen távol állnak egymástól.

„A szorongatottság hónapjai – államrendőrségi adatgyűjtés 1860-1861-ben” című 5. fejezet bevezetőjében Deák leszögezi, hogy bár az Októberi Diploma kiadásával elindított politikai váltás (a régi kormányzóságok helyreállítása, a megyerendszer újjászervezése) a szakirodalom szerint nem érintette a rendőri szervezeteket, a források alapján – annak ellenére, hogy a rendőrigazgatók a magyar kormányzóságok részbeni kikapcsolásával továbbra is működtetik informátori hálózatukat – az államrendőrség tevékenységéről árnyaltabb kép megrajzolása indokolt. A teljes kép megrajzolását ugyanakkor felettébb meglehet, hogy Mecséry Károly rendőrminiszter a múlt nyomainak eltüntetése érdekében a lényeges iratokat Bécsbe szállította, az információhálózat egy részét elrejtette az újjászervező magyar szervek elől, részletes kimutatás az ügynökökről és levelezőkről pedig majd csak 1867-ben készül. A kényes bejegyzéseket tussal olvashatatlanná tették, a bizalmas aktákat begyűjtötték, bizonyos információk azonban így is kiszivárogtak és megindult az ügynöklisták terjesztése. A közvélemény felszabadult a megelőző évtized politika nyomása alól, a rendőri szervekkel szembeni hangulat, indulatok felerősödtek.

A központi ügynökök és levelezők körének meghatározása során Deák Ágnes egyenként sorra veszi a nyilvántartásban felsorolt szereplőket, a források nyújtotta lehetőségek keretein belül törekszik róluk minél teljesebb kép megalkotására. Az olvasót beavatja a kutatás, a források értelmezése speciális részleteibe, magába a történelemírás folyamatába. Utal annak konkrét nehézségeire, rámutat a nyitott

kérdésekre, a feloldatlan dilemmákra, a további kutatás szükséges irányaira. Az olvasó szinte együtt gondolkodik a szerzővel, követi a feltárás és a rekonstrukció folyamatát. Deák Ágnes elemzései és értelmezései akár legmagasabb színvonalú forráskritikai, kutatómódszertani egyetemi oktatói tananyagként is tanulságos élményt kínálnak.

„A provizórium árnyékában” című 6. fejezet az államrendőrség helyzetének alakulását vizsgálja az 1861-67 közötti korszak megváltozott politikai viszonyai közepette. Hangsúlyozza, hogy az 1861. évi őszi fordulat, az alkotmányos viszonyok felfüggesztése nem okozott megrázkódtatást az államrendőrségi feladatok ellátásában, a magyarországi rendőrség és államrendőrségi információszerzés visszatért a korábbi kerékvágásba, a beépített ügynökök hatékonyan működtek. A magyar korona országaiban a rendkívüli helyzetre való tekintettel a közvetlen felügyelői funkciókat gyakorló Pálffy Mór különleges felhatalmazása értelmében a rendőrigazgatók ismét kettős függésbe kerültek. A helytartó szabad kezet kapott a konfidenshálózat felépítésére, amit a centralizáció erősítése irányában tett lépések bevezetésére használt fel. Deák körültekintően tárja fel a gyanúba keveredtek történeteit, többek között Gelich Richard szerepét a Beniczky-Nedeczky szervezkedés felgöngyölítésében, Asbóth János és Beniczky Lajos áruló magatartását. Megállapítja ugyanakkor, hogy a Kecskeméthy Auréllal kapcsolatos besúgóvádát kutatásai nem igazolták.

A „Konfidensek – árnyképek különféle fénytörésben” című 7. fejezet a rendkívül heterogén csoportot képező konfidensi hálózat működését vizsgálja. Rámutat arra, hogy míg az 1848 előtti megfigyelés a korabeli elitre koncentrált, azt követően immár az egész társadalomra kiterjedt, ami differenciáltabb ügynöki kar toborzását tette szükségessé. Az ügynöki szerepvállalás motívumai közül mindenekelőtt a megélhetési kényszert, a megtorlások következtében számos család lehetetlen helyzetbe kerülését, a fogságból szabadultak egzisztenciateremtési problémáit emeli ki, de utal az érvényesülési becsvágyra (ld. Zerffy Gusztáv, Wargha István), miközben a politikai meggyőződésből folytatott aktivitásra vonatkozóan csak kevés adatot ismer. Kifejti, hogy a honorálás során ritkán fordult elő fix havi fizetés folyósítása, a túlnyomó többség teljesítmény utáni díjazásban részesült. Indokolt esetben, hosszan tartó szolgálatot követően végkielégítést is adományoztak új egzisztencia megalapozására, vagy éppen kegydíjat az immár munkaképtelen ügynök családja számára, avagy protekciót alkalmaztak gazdasági tranzakciók során, és – bár Kempen kifejezetten ellenezte – sor került hivatali hely adományozására is. Az emigrációból hazatértek esetében a kedvezőbb hadbíróági eljárás kilátásba helyezése jelenthetett vonzerőt (ld. Egressy Gábor, Szirmay Pál esete). A havi átlagos 30-40 forintos ügynöki honorárium mérsékelt hivatalnoki fizetéssel ért fel, egy-egy kiugró teljesítmény esetén azonban rendkívüli jutalomra is számíthattak a konfidensek (Wargha például 60 ezer forintot kapott egy összegben a koronaékszerek felderítéséért.) A munkáltatók komoly védelmet biztosítottak számukra a leleplezés veszélye kivédésére, Kempen például elérte, hogy az igazgatási fórumokon ne kelljen megjelenniük. Az alkalmazók ugyanakkor nyíltan megvetették őket erkölcsileg. A források hiányosságai következtében az ügynökök társadalmi megoszlására vonatkozóan Deák nem vállalkozik statisztikailag értékelhető eredmények produkálására, a meglevő adatok alapján is megállapíthatónak tartja azonban a nők szerepének jelentéktelenségét. Az izraelita vallásúak állítólagos kiemelkedő szerepével kapcsolatosan elterjedt nézeteket cáfolva leszögezi ugyanakkor, hogy az állomány gerincét a katolikusok alkották. A foglalkozásszerkezet sajátosságaként a hivatalnokok (Kempen tiltása ellenére) nagy számát emeli ki, akik mellett jelentős szerepet játszottak a kereskedők, a gyárosok, az iparosok, a háztulajdonosok, régi katonák és átrándult értelmiségiek, miközben a fizetett ügynökök túlnyomó része a középső és az alsó néposztályok soraiból került ki.

A rendkívül élvezetesen megírt 8. fejezet néhány **kiemelkedő portrét** (ld. Wargha István, Ludasi (Gans) Mór; Zákos Elek, dr. Richard Rotter, Szekrényesy Endre,) közöl **a konfidensek világából**.

Bár a **titkos postai páholyok** működéséről az Osztrák Császárságban több összefoglaló munka született, az 1848 utáni periódusról nem rendelkezünk átfogó áttekintéssel. Ezt a hiányosságot pótolja a disszertáció 9. fejezete, amikor „a különösen mostoha forrásadottságok” ellenére pontosan rekonstruálja az 1853-ban végrehajtott átszervezés nyomán létrehozott rendszer működését, amelynek háttérben a rendőri ügyek legfelső vezetésében lezajló váltás húzódott meg. Bár ambiciózus kezdeményezésével Kempen megkísérelte monopolizálni az egész birodalomra kiterjedt hálózatból

származó információk feletti ellenőrzést, a befolyása megőrzésére szigorúan ügyelő Ferenc József a páholyok felügyeletét a külügyben működő iroda kezében hagyta. A páholyok közötti közvetlen információcserét kizáró, szigorúan centralizált szisztéma így a Legfelső Rendőrhatalóság és a Külügyminisztérium közös irányítása, s az uralkodó szoros felügyelete mellett, Magyarországon 4 páholyközpont (Pozsony, Pest, Kassa, Nagyvárad) kialakításával működhetett. S bár Károlyi Árpád szerint a titkos postai páholyrendszer rövid idő alatt „megrozsdásodott,” Deák Ágnes határozottan úgy ítéli meg, hogy az az évtized folyamán – igaz Bécs elégedetlenségével kísérve – folyamatosan eredményesen működött.

Az államrendőrségi információszerzés finanszírozása kapcsán Deák megállapítja, hogy a rendszer működtetésére fordított összeg folyamatosan nagy ütemben növekedett ugyan, más igazgatási ágakkal összevetve azonban nem bizonyult kiugróan magasnak. Hozzáteszi, miszerint „arról képet alkothatunk, hogy a titkos rendőri alapból milyen kifizetések történtek, de azt hozzávetőlegesen sem tudjuk megbecsülni, hogy a csendőri és a katonai szervek titkos információszerzése mekkora összegekbe került a központi költségvetésnek.”

„A rendezett visszavonulás – az államrendőrségi hálózat felszámolása Magyarországon 1867-ben” című 11. fejezet emlékeztet arra, hogy bár januárban intenzív tárgyalások folytak az Andrássy-kormány kinevezéséről, valamint a magyarországi politikai intézményrendszer átalakításáról, a rendőri szervezet - „tehetetlenségi nyomatóka folytán is” – „egyelőre a régi mederben folytatta működését,” miközben komoly előkészületek történtek a használható ügynökök központi levelezőként történő átmentésére. Az állami rendőri hatóságok felosztásának menetrendjét végül március-áprilisban véglegesítették. 1867 tavaszától a bécsi és a pesti kormányzat együttműködése a rendőri ügyek területén a két miniszterelnök útján valósult meg: Andrássyt Beust rendszeresen tájékoztatta a magyar emigráció kiegyezés elleni aktivitásáról, a hazai gyanús személyekről a koronázási ünnepség előkészületei kapcsán. Mindeközben a bécsi kormányzat sikeresen tüntette el információi hálózatát a megalakuló magyar kormányzati szervek elől és működtette tovább központi levelezői apparátusát.

A „Zsandáros és policzajos idők” című 12. fejezet rendkívül életszerűen mutatja be az ügynökök aktivitásával szemben kifejlesztett társadalmi védekező mechanizmusokat, a túlélési stratégiák legjellemzőbb formáit a magánéletbe történő visszavonulásban, a rejtőzködésben, a köztereken tanúsított fokozatos óvatosságban jelölve meg. A polgárok igyekeztek az ügynököket beazonosítani, leleplezni, s velük a társadalmi érintkezést minimalizálni. A 60-as évek elejétől elterjedt az ágenseknek küldött névtelen fenyegető levelek gyakorlata, az Októberi Diploma kibocsátását követően a társadalmi feszültség levezetésébe a sajtó (különösen a vicclapok) is bekapcsolódott. A felhevült hangulatban felerősödött a spicilisták terjesztése, s a gyakori túlzásokra reagáló öngazoló nyilatkozatok megjelenése. A provizórium alatti lecsendesedést követően pedig 1867-ben „újra felizzott a múlt.” A besúgólistákon szereplőket a rendelkezésre álló forrásokkal összevetve Deák Ágnes ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy „csak nagy kisebbség esetében tudjuk bizonyosan megerősíteni a vádakot” terhelő bizonyítékokkal. Megállapítja, hogy bár egyes személyek pellengérré állítására a sajtóban sor került (ld. a Borsszem Jankó támadásait 1872 őszén Csernátorny Lajos ellen), az intézményesített múlt-feltárás elmaradt, a fontos személyek elkerülték a nyilvánosság előtti lelepleződést. Az Államrendőrség 1860-61-ben és 1867-ben is sikeresen konspirált, a besúgóhálózat működtetésére vonatkozó legfontosabb iratokat eltüntette. A kompromisszumra épülő közjogi kiegyezés bázisán hatalomra kerülő régi-új magyar politikai elit elmulasztotta a besúgók terhes örökségével való szembenézést. S bár 1867 egy csapásra megszüntette a rendőri hatóságokat, szétzilálta az információs szálakat, s a társadalom fellélegzett, a nyomasztó társadalmi élmény azonban még sokáig élt tovább.

Befejezőként a doktori védések forгатókönyve szerint a kritikai észrevételek megfogalmazása következik. Az opponens ezúttal azonban nehéz helyzetbe kerül, mivel összegzésként csupán azt tudja megállapítani, hogy Deák Ágnes az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek a legmagasabb szinten tett eleget. A hazai és a nemzetközi szakirodalom teljes ismeretében, a rendelkezésre álló hatalmas forrásbázis feldolgozásával a magyar és az osztrák történetírásban egyaránt hézagpótlónak számító munkát alkotott. Az értekezés könyv alakban történő

megjelentetése során mindössze egy apró szerkezeti módosítás megfontolását javasolom. A jelen formájában már elkészült monográfiának tekinthető munka olvasása közben úgy éreztem, hogy a műfajából következően helyenként rendkívül tömény mondanivaló feldolgozását, a gondolatmenet követését sokban megkönnyítené a főfejezetek további tagolása, az alfejezetek egyértelmű elkülönítése.

A fentiekben kifejtettek alapján *Deák Ágnes* akadémiai doktori értekezésének vitára bocsátását, és annak summa cum laude minősítéssel történő *elfogadását javasolom.*

Budapest, 2014. április 17.

(Erdődy Gábor)